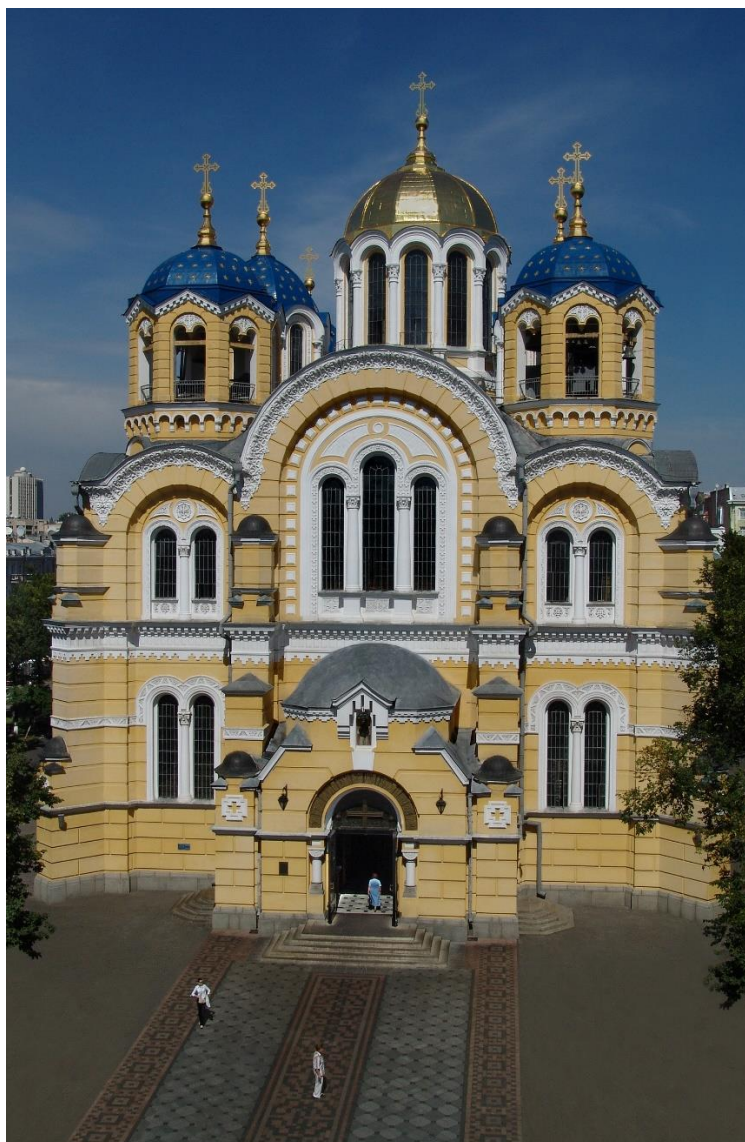

Київський Володимирський собор. Частина 1

Василій Ульяновський, доктор історичних наук, професор Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

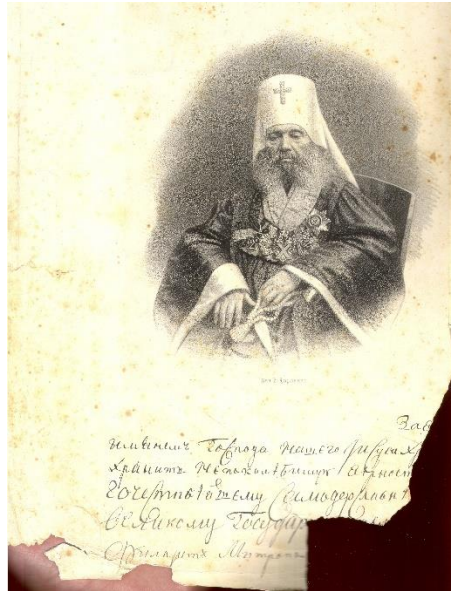
Series Byzantina, 17, 2022

Собор Св. рівноапостольного князя Володимира в Києві є одним з мистецьких та духовних символів міста. Хоча він і споруджений у другій половині XIX ст., однак відразу став новим словом церковного мистецтва християнського світу, а його внутрішнє оздоблення багаторазово копіювалося й копіюється понині. Тож коротко розглянемо його історію й усі види мистецтва, представлені в храму на найвищому художньому рівні

1. Сучасне фото собору.

Ідея Володимирського собору була альтернативою до нині ще одного із символів Києва – пам'ятника Св. кн. Володимиру на Володимирському пагорбі. Задум храму належить тогочасному Київському митрополиту Філарету (Амфітеатрову)

2. Портрет Філарета (Амфітеатрова) з дарчим написом).

3. Собор влітку й взимку. Фото кінця XIX ст.

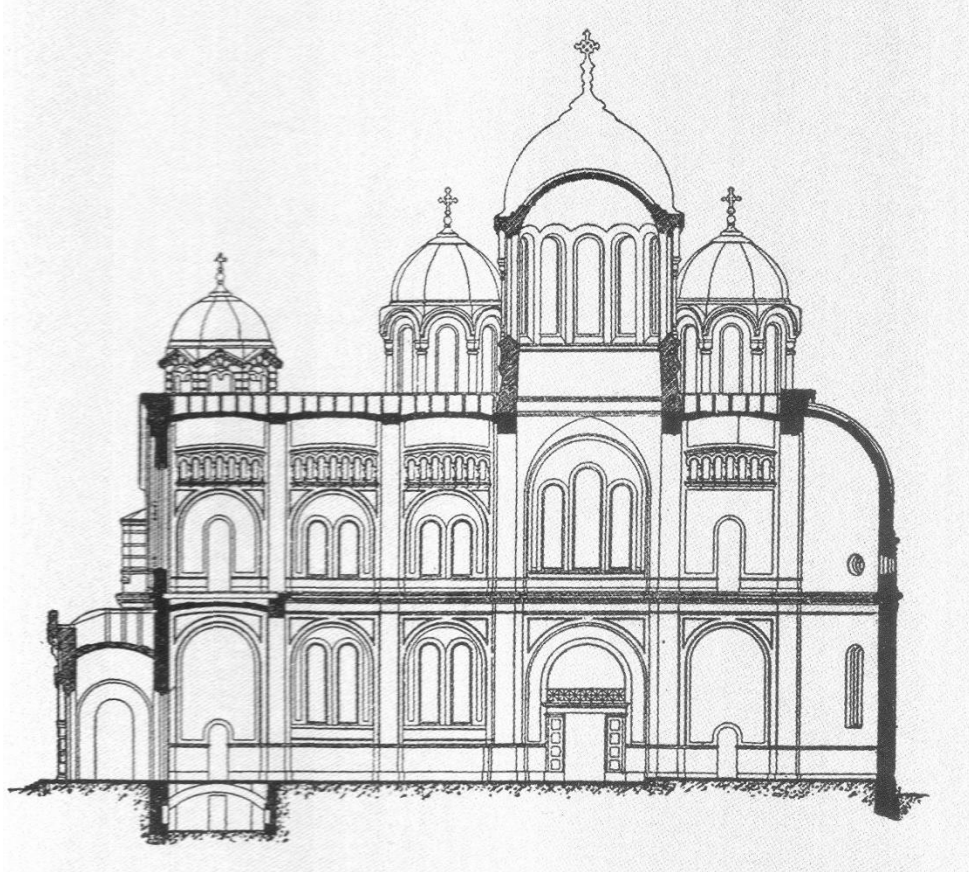
Він виступив проти затвердженого імператором Миколою I спорудження пам'ятника князю-хрестителю. Митрополит заявив, що створення пам'ятника рівноцінне спорудженню на честь рівноапостольного князя «ідола», якого (точніше – яких) князь якраз знищив, щоб встановити монотеїстичне християнство. І от Філарет напротивагу запропонував побудувати храм з посвятою Володимиру та ще й у візантійському стилі часів князя Володимира. Микола I не любив візантійський стиль, був роздратований впертістю Філарета, але все ж у 1852 р. дозволив почати збір коштів на спорудження храму. Митрополиту вдалося намовити Духовний собор Києво-Печерської Лаври виділити безкоштовно 1 млн. цегли зі своїх цеглень. Окрім того митрополит активно долучився до визначення місця, на якому мав бути споруджений собор. Храм неодноразово «переїздив» з місця на місце (між фортецею й Олександрівським царським садом, біля Золотих воріт, між Софією й Андріївською церквою, на Хрещатику, навпроти університету, на території Софійського подвір'я), поки зупинилися на тій ділянці, де він нині стоїть. За життя Філарета було зібрано близько 100 тис. рублів, але будівництво так і не було розпочато, хоча пам'ятник таки спорудили, але митрополит відмовився його освячувати.

4. Інтер'єр головного нефа собору. Фото кінця XIX ст.

Проте саме за митрополита Філарета був створений перший грандіозний архітектурний проект собору. Його автором був Іван Штром, котрий саме за цей проект був вшанований титулу академіка архітектури Академією мистецтв у Санкт-Петербурзі.

В основі проекту була ідея візантійського храму часів Володимира. Це був грандіозний у плані хрест, з 13 золотими куполами

5. Собор, поперечний переріз
6.

На що орієнтувався Штром? Вочевидь, на старі грецькі храми. Однак якщо дехто вказував як на зразок на константинопольську церкву XII ст. Айя Теотокос (Богородиці, нині Календархане Джамі) (ФОТО №7), то це не може бути правдою: на часи Штома цей храм стояв у напівзруйнованому стані, його первісна архітектура стала відомо лише після реставрацій 1960-х рр. А от невеличка церква Капнікареї в Афінах середини XI ст. (ФОТО №8), більше надається до такого зразку, ще й тому, що Штром певний час працював у Афінах над спорудженням посольської церкви й неодноразово мав бачити цей храм.

Грандіозний проект Шрома мав кошторис у 700 тис. руб. Це викликало шок у митрополита Філарета, який завив, що стільки коштів неможливо зібрати навіть за кілька життів. Тож владики вирішив «урізати» проект Штрома. Єпархіальному архітектору Павлові Спарро довелося «обрізати» всі рамена хреста, прибрати частину куполів, залишивши сім з тринадцяти (при цьому два з них – над дзвіницями у західній частині – власне ця цікава й красива задумка куполів над дзвіницями належить власне Спарро, а не Штрома). Так собор із хрестоподібного став кораблеподібним (бічні рамена хреста

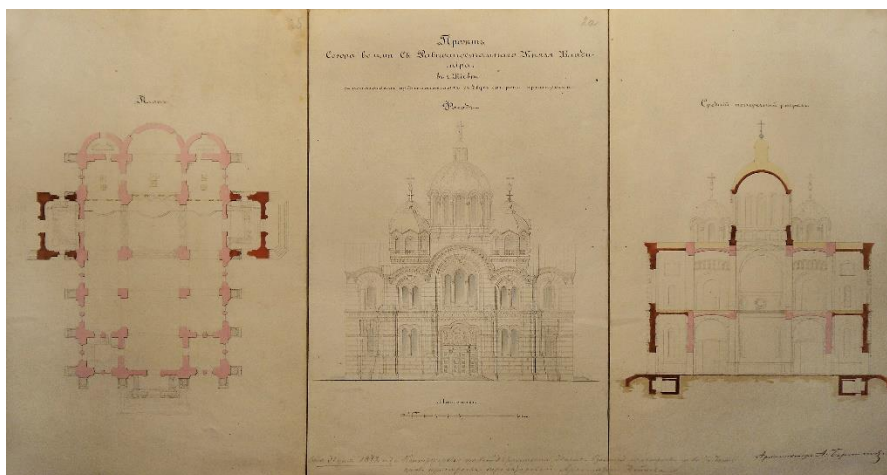
практично були знівельовані). Звісно, це призвело до «страждання» гармонії собору, він став важкуватим майже квадратом, такою собі «коробочкою».

Проте й цей проект не почали втілювати. Зі зміною духовної влади (новим Київським митрополитом став Арсеній (Москвін)) був замінений також архітектор. Ним став Олександр Беретті

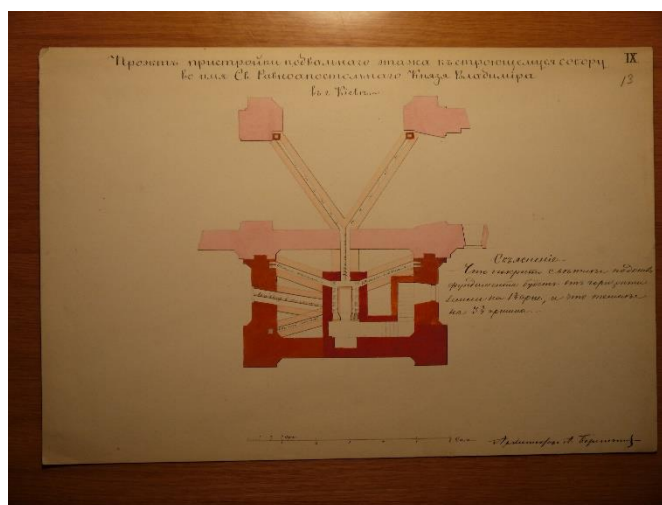
6. Портрет Олександра Беретті

Він заявив, що проект Спарро є лише «моделлю собору», а його кошторис неймовірно перебільшений для такої малої споруди. Олександр Беретті запропонував ледь не вдвічі збільшити розміри храму, при цьому зменшити товщину стін та глибину фундаментів, більше того він скоротив загальний кошторис до 137 тис. (замість 158 тис.). Беретті на вже готовому й затвердженому проекті червоним чорнилом змінив (збільшив) масштаб

7. Олександр Беретті, «моделлю собору»

Саме це суто механічне збільшення масштабів будівлі стало фатальним для неї, тим більше, що Беретті не зробив нових розрахунків протитяг, розпорок, ліній зіткнень тощо. Він головним чином розширив основний об'єм храму (де мають стояти віряни) у $2\frac{1}{2}$ рази! Утім Беретті значно вдосконалив внутрішній простір: він запроєктував П-подібні хори з двома малими приділами, перетворивши собор у трипрестольний (тобто, власне, з церкви, де лише один престол, в собор). Архітектору належить також ідея зробити храм «теплим» (у осінньо-зимову пору року): він запроєктував підвальні приміщення для монтування калориферного опалення. Беретті вивищив куполи, щоб не виглядали надто присадкуватими, а також запропонував численні дрібніші вдосконалення, які не можливо було врахувати в первісному проекті.

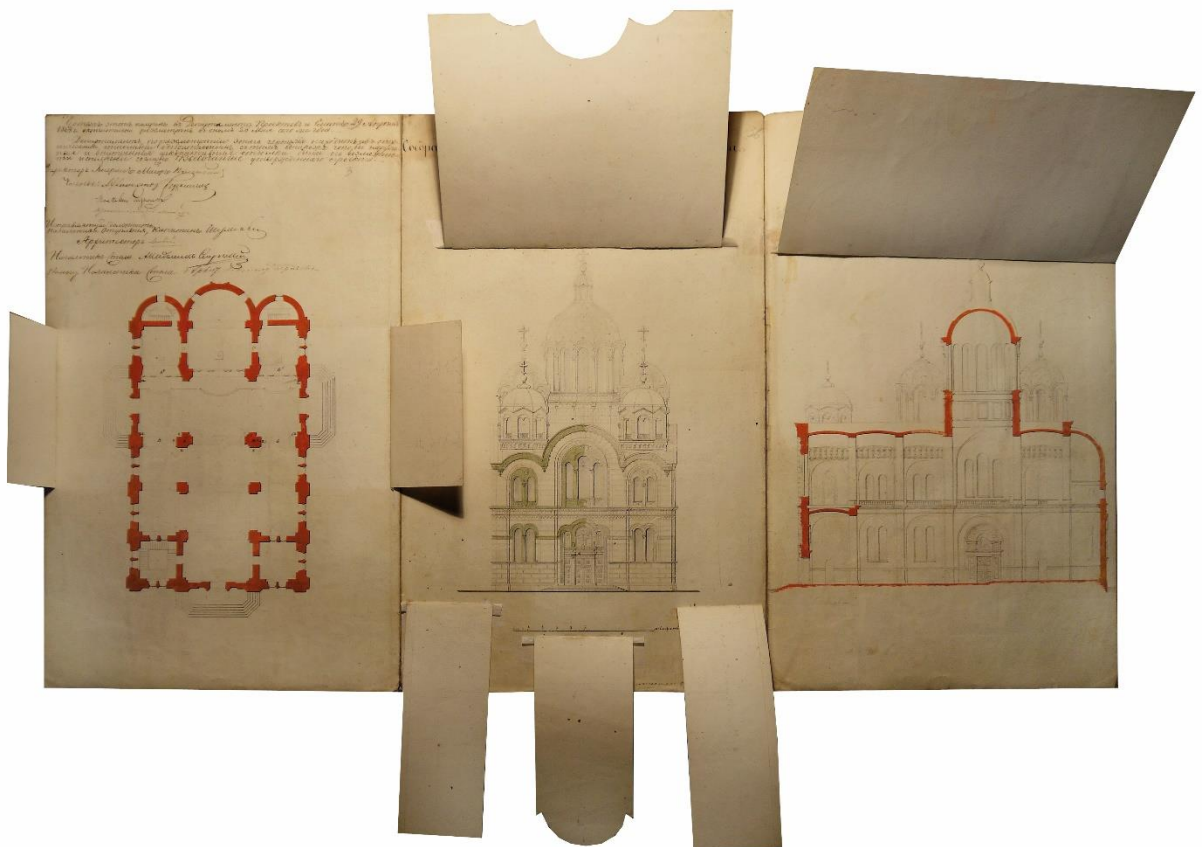

8. Олександр Беретті, «моделлю собору»

9.

15 липня 1862 р, у день шанування Св. рівноапостольного кн. Володимира митрополит Арсеній в присутності київських властей та духовенства освятив закладення собору. Проте проблеми почалися вже із зведенням фундаментів: привезений камінь виявився нетривким, тож врешті фундамент був споруджений із цегли-железняка (було покладено 80 тис. цеглин) та найбільш якісному й на той час дорогому браїлівському вапні. Але всі райдужні плани про великий собор в «турбо-режимі» почали руйнуватися, коли у серпні-жовтні 1864 р. були виявлені перші тріщини в споруді, яку швидкими темпами почали мурувати й звели споруду аж до віконних прорізів у великому й малих куполах. Тріснуло облицювання підпорних стовпів та з'явилися тріщинки-павутинки на арках й парусах під куполами, луснули обидві верхні зв'язки у головних поперечних арках. Це означало, що споруда може завалитися. Почалися довгі розборки: хто в цьому винен і що робити. Беретті написав і випустив цілу книгу, щоб всі знали його «правду», бо він вважав винними усіх, окрім себе самого.

Врешті київські інженери підполковники Дмитро Біркін та Микола Палібін запропонували найбільш вдалий спосіб врятувати споруду: прибудувати до північного й південного виходів із собору паперті, які б укріпили основу будівлі й дозволили б стягнути її до центру вмонтованими в стіни металевими муфтами.

10. Олександр Беретті, «моделлю собору»

Власне це врешті-решт було зроблено, тож нині ми бачимо вже не корабель, а знову хрест з усіченими бічними раменами. Металеві муфти були виготовлені на заводі Олексія Термена в Петербурзі з металу, випсаного з Англії, а встановлювали їх робітники київської фірми Мордасевича. Для їхнього встановлення в цегляних стінах обережно робили отвори й борозни, а затим з великою обережністю на домкратах до висоти хорів піднімали шестисаженні муфти вагою 908 пудів та вставляли в ці виїмки, затим механічно стягували їх й замурували. Завдяки цій майже ювелірній на той час роботі, стіни собору перестали тріщати. Металеві конструкції для повної зв'язки монтували і в підпружні арки та паруси головного купола. Лише після цього були прибудовані два бічні притвори з півдня та півночі, які ще більше забезпечили доцентровість головної будівлі собору. З Петербургу для огляду робіт й складання плану добудови собору був відряджений кращий фахівець професор Рудольф Бернгард, який прискіпливо вивчив ґрунт, фундамент собору, всі його конструкції (саме вони виявилися причиною ушкоджень), зробив нові детальні виміри й розрахунки. Він рекомендував окрім металевих муфт на бічних притворів для укріплення споруди 14 цегляних контрфорсів, що й було згодом зроблено. А власне сам архітектурний проект добудови Володимирського собору склав член Техніко-будівельного комітету Міністерства внутрішніх справ професор Ернест Жібер.

Задля завершення будівництва собору був призначений новий архітектор, учень Бернгарда на той час доволі молодий майстер Володимир Ніколаєв. І от у 1882 р. було констатовано, що всі додаткові роботи щодо архітектури завершені, будівлю успішно випробували, піднявши на хори 40 тис. пудів піску. Храм зовні потинькували, встановили хрести та підвісили дзвони.

Отже, в результаті роботи багатьох архітекторів, зміни проектів, добудов і перебудов, Володимирський собор врешті отримав еkleктичний стиль, оскільки майже всі архітектори вносили щось від себе, змінюючи загальний початковий стиль. Тож будівля певною мірою поєднує елементи неовізантинізму, неоренесансу й навіть ампіру. Триніфний у плані храм має вісім опорних стовпів-колон і п'ять куполів, прикрашених арками, що опираються на колонки. Над західним притвором височіють ще два менші куполи дзвіниць. Закомарні покриття фасадів підвищені до центру, в них вписані «візантійські» аркові вікна (потрійні по центу й подвійні з боків). Західний фасад прикрашений майже двадцятикратно повторюваними арками з чудовим мереживним різьбленням

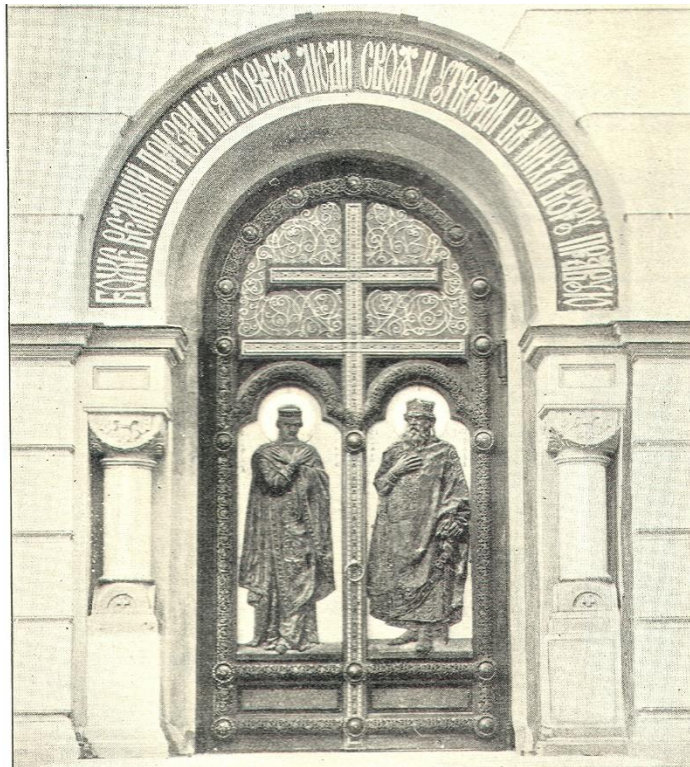
Такі ж арки й на куполах, що надає їм легкості й витонченості. Пояси невеличких арок прикрашають й малі куполи дзвіниць. Все це аркове різноманіття та різьблення візуально полегшують масив будівлі, роблять його більш пластичним. Ця вигадлива «ліпнина» обрамляє вікна, арки, колонки, підкупольні барабани. Вона здається різьбленням по каменю. Але це – цемент! Автором цієї мереживної краси, був майстер, ім'я якого відсутнє в усіх працях про собор. Це Віктор Гартман – митець який прожив менше сорока років (1834-1873), а його творче життя не тривало й двох десятиліть, але Гартман встиг створити неймовірні шедеври як один із зачинателів псевдоруського стилю в архітектурі. Сучасники говорили, що він міг навіть не замальовувати архітектурні прикраси, а просто виліплювати їх власними руками на стіні, стоячи на риштуванні. Гартман працював над зовнішнім оздобленням собору на запрошення Олександра Беретті – на той час головного соборного архітектора. Саме Беретті наполіг

на застосуванні цементу (постачала петербурзька фірма Гутцлова), який тоді лише входив «у оберт» як матеріал для зовнішнього оздоблення.

Цементна «ліпнина» за мотивами Гартмана безперечно полегшила візуальне сприйняття споруди. Лише важкі контрфорси вздовж стін та бічні притвори дещо порушують загальну симетрію, як і широкий карниз занадто явно розділяє будівлю на два поверхи. Все це й спричинило стильову багаточаровість собору, якій не можна дати чіткого визначення, хіба що узагальненим і розмитим поняттям «еклектика».

Трохи цифрової конкретики: ширина собору – 29, 85 м., довжина – 54,93 м., висота на рівні центрального купола з хрестом – 48,99 м. Від початку собор було пофарбовано у світло-жовтий колір, цементні прикраси – у білий, а контури – в шоколадно-коричневий. Все це виглядало ніби смугастим. Нині ж ми бачимо собор у рівному золотаво-жовтому кольорі.

Надзвичайною прикрасою храму є його головні західні двері з горельєфами святих рівноапостольних князя Володимира та княгині Ольги.

11. Володимир та княгині Ольги

Вони зроблені не з міді, як здається на перший погляд, а з окисленої у темний колір бронзи. Їх відливали на московські фабрики Андрія та Дмитра Постнікових. Над образом князя працював скульптор Гуго Роман Залеман, якому довелося напружено потрудитися, щоб горельєф мав більшу подібність до васнецовського іконографічного образу князя в розписах собору. Майстерність Залемана, який пройшов стажування у

Дрездені, Мюнхені, Флоренції та Римі – очевидна. Образ Ольга за ескізом Васнецюва виготовив на той час молодий скульптор Роберт Генріх Бах. Верхня планка дверей виконана у вигляді великого хреста, який ніби світиться завдяки кольоровим вставкам і прикрасам з емалі.

Ще однією прикрасою фасаду собору є мозаїки, виконані в петербурзькій майстерні найкращого на той час російського мозаїчиста Олександра Фролова. Над західними дверима – мозаїчне покоління зображення Св. кн. Володимира з імператорською візантійського зразка короною, як це видно на монетах часів Володимира, зокрема на його златниках. Образ над південними дверима – Св. кн. Ольга. Майстру так само довелося «переодягати» її в візантійського зразка корону, робити шестираменним хрест в її руках, та вдягати на княгиню барми – давню ознаку руських владарів. Над північними дверима ще один образ - Св. кн. Олександра Невського. Чому саме він? Спочатку йшлося про св. Бориса і св. Гліба. Фролов навіть виготовив ескіз цього парного образу, але його забракували: на невеликій мозаїці два лики виглядали занадто малими. І от тоді професор Адріан Прахов, який керував художніми роботами в соборі, запропонував увічнити святого патрона царя, який на казенний кошт продовжив і завершити будівництво храму – Олександра III. Нарешті, мозаїчний напис над західними дверима містить знамениту літописну фразу з молитви, яку нібито проголосив кн. Володимир під час хрещення киян: «Боже великий! Призри на новые люди Твоя и утверди в них веру правую!»

Бібліографія

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Державний архів м. Києва. Ф. 18. Ф.4. Володимирський собор; Ф.298. Тимчасовий будівельний комітет з будівництва Володимирського собору.

Державний архів Київської області. Ф. 1. Канцелярія київського губернатора; Ф.17. Київське губернське церковно-будівельне присутствіє.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф.9. Особовий архів О.В. Беретті.

Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф.127. Київська духовна консисторія; Ф.128. Києво-Печерська Лавра; Ф.182. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора; Ф.828. Особовий архів митрополита Арсенія (Москвіна).

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Алешин П. К столетию со дня рождения архитектора Александра Викентьевича Беретти (1816-1916) // Архитектурно-художественный еженедельник. 1916. №18. 4 мая. С.207-211.

Алешин П. О библиотеке А.В. и В.И. Беретти // Архитектурно-художественный еженедельник. 1916. №18. 4 мая. С.211-213.

Альошин П. Батько і син Беретті (з архітектурної спадщини) // Архітектура Радянської України. 1938. №3. С.39-48.

Беретти А. О строящемся соборе во имя св. Владимира в Киеве. К., 1884. 37 с.

Володимирський Собор. Альбом / Публ. О.Л. Зубрицький. К., 2010. 71 с.

Гартман В.А. Мотивы русской орнаментики. Вступительная статья В.В. Стасова. М., 1873. 56 с.

Ерофалов-Пилипчак Б. Архитектура имперского Киева. К., 2000. 192 с.

Киркевич В. Володимирський собор у Києві. К., 2004. 208 с.

Киркевич В. Собор Святого Владимира в Киеве. К 100-летию Владимирского собора. К., 1995. 47 с.

Кривдина О.А. Г.Р. Залеман (1859-1919) – профессор скульптуры и педагог Императорской Академии художеств // Немцы в Санкт-Петербурге: биографический аспект. Вып.5. СПб., 2009. С.218-225.

Кузьмин Е. «Киев, которого не знают». К., 2014. 368 с.

Мокроусова О., Скібіцька Т. Будівельна епопея Кіндрата Ховалкіна (з історії садиби по вулиці Костьольній, 10) // Киевский альбом. Вып.5. К., 2007. С.75-81

Мутья Н.Н. Творчество В.А. Гартмана. 1834-1876. СПб., 1999. 26 с.

Орловский П. Мои воспоминания о митрополите Филарете. К., 1908. 23 с.

Осветінський В. Собор-шедевр. Ілюстрована довідка про Свято-Володимирський собор у Києві. К., 2006. 15 с.

Первоначальная мысль о постройке Владимирского собора в Киеве // КЕВ. 1896. №18. Часть неофициальная. С.698-705.

Пучков А.А. Киево-Владимирский собор в культуре эклектики XIX века // Пучков А.А. Архитектуроведение и культурология. К., 2015. С.501-514.

Рождественский Н.В. О значении киевского Владимирского собора в русском религиозном искусстве. М., 1900. 24 с.

Собор святого великого князя Владимира в Киеве. Альбом / Сост. Г.К. Лазовский. Лодзь, 1897.

Собор Св. Равноапостольного князя Владимира в Киеве / Изд. С.В. Кульженко. Киев, 1897, 1898, 1905, 1915.

Стасов В. Виктор Александрович Гартман. // Стасов В.В. Собр. соч. в 4-х тт. СПб., 1894. Т. 2. Ч. 4. Стб. 125-140.

Степовик Д. Володимирський собор. Історія, архітектура, млярство собору у Києві. К., 2015. 376 с.

Ульяновський В. Диво й дива київського Володимирського собору. Київ: Либідь, 2016. 432 с.

Царьова М.В. Кам'яний свідок. К., 1973. 72 с.